

Piotr Łopatkiewicz*

PAŃSTWOWA AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH W KROŚNIE

ORCID: 0000-0001-5869-4314

Królowa Zofia Holszańska a drewniana architektura kościelna połowy XV wieku w ziemi sanockiej.

Studium w sześćsetną rocznicę koronacji monarchini

Królowa Zofia Holszańska – czwarta żona Władysława Jagiełły, dopiero dwanaście lat temu doczekała się pierwszej całościowej monografii, choć potrzeby takiego opracowania zgłaszano już na początku ubiegłego stulecia¹. Przez kilkadziesiąt lat podstawowym opracowaniem dotyczącym monarchini była mocno już zdezaktualizowana praca Ewy Maleczyńskiej, wydana we Lwowie jeszcze przed II wojną światową². Szereg też tej autorki, ukazujących królową w dość fałszywym świetle, zweryfikowano w nowszych opracowaniach³.

1 L. Finkel, *Królowa Zofia Holszańska*, „Sprawozdania Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. 9, 1904, s. 6–8.

2 E. Maleczyńska, *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle waliki stronnictw w latach 1422–1434*, Lwów 1936.

3 A. Witusik, *Młoda królowa i stary król*, [w:] *Od Zawiszy do Tarnowskiego. Szkice z dziejów epoki jagiellońskiej*, pod red. M. Podgórskiego i A. Witusik, Lublin 1987, s. 64–71; A. Sucheni-Grabowska, *Królowe a następstwo tronu: Zofia, Bona, Ludwika Maria*, [w:] *Historia i archiwistyka*, Toruń-Warszawa

* **Dr hab. Piotr Łopatkiewicz**, prof. Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie, historyk sztuki, specjalista w zakresie sztuki średniowiecznej, zwłaszcza malarstwa tablicowego, monumentalnego oraz rzeźby drewnianej polichromowanej. Autor lub współautor 30 książek oraz ponad 200 artykułów naukowych z zakresu historii sztuki oraz ochrony i konserwacji zabytków. Od ponad trzydziestu lat ceniony w kraju znawca drewnianej architektury kościelnej w Małopolsce, autor licznych studiów i dokumentacji historyczno-naukowych dotyczących najstarszych drewnianych świątyń konstrukcji zrębowej. Od ponad 20 lat stały konsultant naukowy w zakresie malarstwa tablicowego i rzeźby drewnianej polichromowanej na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie.

Przełom w badaniach nad Zofią Holszańską przyniosło dopiero obszerne studium Bożeny Czwojdrak⁴ z roku 2012, poprzedzone kilkoma ważnymi artykułami monograficznymi⁵, które bezdyskusyjnie uczyniły z tej autorki najwyżej cenioną obecnie monografistkę i zdecydowanie pierwszoplanową badaczkę dokonań ostatniej żony Władysława Jagiełły. Badania Bożeny Czwojdrak pozwoliły ukazać sylwetkę monarchini w zupełnie nowym świetle, zwłaszcza przez pryzmat polityki epoki pierwszych Jagiellonów, gospodarki ówczesnego państwa, licznych aktów fundacyjnych, a także jej dworu i najbliższego otoczenia.

Kiedy Zofia Holszańska zawierała w roku 1422 małżeństwo ze znacznie starszym od siebie władcą, nieznanego jej wcześniej państwa, miała około dwudziestu lat. Dwa lata później, dokładnie 600 lat temu, została koronowana na królową Polski⁶. Była jedyną żoną Władysława Jagiełły, która dała mu synów i przyszłych następców tronu. Narodziny pierwszego z nich – Władysława, stały się wyjątkowym wydarzeniem w Koronie Królestwa Polskiego. Po 114 latach, które upłynęły od narodzin Kazimierza – syna Władysława Łokietka, sześćset lat temu, na świat przyszedł znów pierworodny syn władcy i jego potencjalny następca w linii męskiej⁷.

Śmierć Władysława Jagiełły, 1 czerwca 1434 roku, zamknęła ważny etap w życiu Zofii Holszańkiej⁸. W czasie rządów Jagiełły nie miała ona bowiem większego wpływu na istotne sprawy w państwie, jej zaangażowanie polityczne nie było zbyt

1992, s. 53–64; M. Koczerska, *Królowa Zofia Holszańska – jej osobowość i rola polityczna*, [w:] *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*, pod red. W. Zawitkowskiej, Rzeszów 2010, s. 76–94.

4 B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012.

5 B. Czwojdrak, *Rogowscy herbu Działosza – podskarbiowie królewscy. Studium z dziejów możnowładztwa w drugiej połowie XIV i XV wieku*, Kraków 2002, s. 194–195; taż sama, *Jan Hincza z Rogowa – rycerz królowej Zofii*, [w:] *Faworyci i opozycjoniści. Król a elita polityczna Rzeczypospolitej XV–XVIII wieku*, pod red. M. Markiewicza, Kraków 2006, s. 61–66; taż sama, *Królowa Zofia Holszańska a biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki – konflikt, współpraca czy rywalizacja*, [w:] *Zbigniewa Oleśnicki. Książę Kościoła i mąż stanu*, pod red. F. Kiryka i Z. Nogi, Kraków 2006, s. 143–155; taż sama, *Miłość i polityka w kręgach dworu królewskiego – królowa Zofia Holszańska i jej rycerze*, [w:] *Miłość w czasach dawnych*, pod red. B. Możejko i A. Paner, Gdańsk 2009, s. 121–129; taż sama, *Z badań nad dworem królowej Zofii Holszańkiej*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie”, t. 2, pod red. J. Sperki i B. Czwojdrak, Katowice 2010, s. 157–179; taż sama, *Czy istniało stronnictwo królowej Zofii Holszańkiej*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie”, t. 4, pod red. J. Sperki i B. Czwojdrak, Katowice 2012, s. 251–264.

6 F. Sikora, *Uroczystości koronacyjne królowej Zofii w 1424 r.*, [w:] *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, pod red. S. Byliny, R. Kiersnowskiego, S. K. Kuczyńskiego, H. Samsonowicza, J. Szymańskiego, H. Zaremskiej, Warszawa 2000, s. 161–170.

7 Władca ten, który na chrzcie przyjął po ojcu imię Władysław, panował ledwie jedną dekadę (1434–1444), a po klęsce pod Warną do polskiej historiografii przeszedł z przydomkiem Warnieńczyk.

8 Śmierć Jagiełły zastała królową w Krakowie, a ponieważ żaden z synów w chwili śmierci monarchy nie był jeszcze pełnoletni, przebywający wówczas w Poznaniu biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki, bez konsultacji z Zofią i panami krakowskimi, wyznaczył termin koronacji młodego Władysława na 29 czerwca 1434 roku, tłumacząc ten pośpiech dobrem państwa. Po uroczystościach pogrzebowych Jagiełły, które 18 czerwca 1434 roku odbyły się w katedrze krakowskiej, termin koronacji przesunięto ostatecznie na 25 lipca. Por. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej...*, s. 42–43.

wielkie, a przypisywane jej ugrupowanie, rzekomo tworzone jeszcze za życia króla – jak dowiodła ostatnio Czwojdrak – faktycznie raczej nie istniało⁹. Do śmierci Jagiełły królowa Zofia była przede żoną u boku męża, zaś od roku 1434, jako królowa-matka, zmuszona była bardziej zaangażować się w bieżącą politykę, której celem stało przede wszystkim osadzenie na tronie swoich synów.

Po śmierci Jagiełły, stosunkowo młoda jeszcze Zofia, nie wyszła ponownie za mąż. Do końca swojego życia w roku 1461 pozostawała w Koronie, systematycznie wspierając synów Władysława, później zaś przede wszystkim Kazimierza. Po tragicznej śmierci pierworodnego w roku 1444¹⁰, podczas bezkrólewia, przez blisko trzy lata podejmowała rozległe starania dyplomatyczne mające na celu koronację młodszego z Jagiellonów¹¹. Starania te zakończyły się ostatecznie 25 czerwca 1447 roku sukcesem i koronacją Kazimierza Jagiellończyka (1447–1492), jednego z najwybitniejszych władców w dziejach Polski.

Po koronacji Kazimierza królowa Zofia wycofała się z życia politycznego, zachowując przy tym bardzo dobre relacje z młodszym synem. Podczas pobytów monarchy w Koronie towarzyszyła mu w trakcie objazdów i odprowadzała do granic państwa, często odwiedzała go też w jego dobrach litewskich¹². Sytuacja zmieniła się dopiero w roku 1454 na skutek małżeństwa Kazimierza z Elżbietą Rakuską, które ostatecznie zmieniło status królowej. Choć Zofia nawiązała dość bliskie relacje z synową, to jednak wycofała się z życia młodej pary królewskiej, przebywając już odtąd głównie w swych dobrach oprawnych¹³. Od tej pory królowa sporo czasu poświęcać będzie nie kwestiom wagi państwowej, lecz przede wszystkim istotnym sprawom swych dóbr. Szczególnymi względami monarchini cieszyły zwłaszcza te położone w ziemi sanockiej. To w Sanoku, aż do swej śmierci w roku 1461, władczyni przebywać będzie najczęściej, tutaj też zachowało się najwięcej śladów jej działalności gospodarczej i fundacyjnej¹⁴.

9 Czwojdrak, *Czy istniało stronnictwo królowej Zofii Holszańskiej...*, s. 251–264.

10 Wiadomość o klęsce pod Warną zastała królową w Sanoku. Z Węgier dochodziły jednak sprzeczne informacje, nie potwierdzono bowiem śmierci Władysława. Na polu bitwy nie odnaleziono jego ciała, co stwarzało nadzieję, iż młody król jednak żyje.

11 Ostatecznie w listopadzie 1446 roku Kazimierz przybył do Brześcia Litewskiego i wysłał do oczekujących w Parczewie panów polskich wiadomość, że – dzięki zabiegom i na prośbę matki – rozważa przyjęcie korony polskiej, por. W. Fałkowski, *Polsko-litewskiej negocjacje w 1446 roku*, [w:] *Ecclesia – kultura – potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa*, pod red. P. Krasa, Kraków 2006, s. 265–476. Szerzej na ten temat działań podjętych wówczas przez królową pisze Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej...*, s. 52–58.

12 Tamże, s. 59–73.

13 W roku 1422, tuż po ślubie z księżniczką Holszańską, Jagiełło, za radą i zgodą panów krakowskich, oprawił żonę 10 000 grzywien posagu i wiana na starostwach: radomskim, sądeckim, bieckim, nowomiejskim korczyńskim i żarnowieckim. Wkrótce po koronacji Zofii, w roku 1424, król wystawił kolejne dwa dokumenty, z których tym wydanym 11 marca do wszystkich dóbr oprawnych żony dodał starostwo sanockie, inowrocławskie oraz powiat nieszawski, por. Sikora, *Uroczystości koronacyjne królowej Zofii...*, s. 173; Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej...*, s. 75.

14 Jak dowodzi Czwojdrak, Sanok szybko stał się ulubionym miejscem pobytu królowej. Z zachowanych ksiąg sądowych widać, że troszczyła się o tamtejszych mieszkańców, ich dobra i miasto. Sporo

Królowa bardzo często pojawiała się także w Krośnie, największym ośrodku gospodarczo-handlowym ówczesnej ziemi sanockiej¹⁵, a mieszkańcy miasta nad Wisłokiem mogli również liczyć na opiekę władczyni. W początkach 1442 roku Jan z Zagórzan, jako komisarz królowej, ogłosił jej dekret dla miasta Krosna w sprawie wyboru tamtejszego plebana¹⁶. W 1457 roku – kiedy Kazimierz Jagiellończyk rozstrzygał skargę mieszkańców Krakowa na kupców krośnieńskich, którzy omijali Kraków na swych szlakach handlowych – krośnianie okazali mu nieznaną obecnie dokument królowej Zofii, który zezwalał im na omijanie stolicy¹⁷. W czerwcu 1459 roku wójt krośnieński wraz z rajcami przedstawili w Krośnie przed królową i jej doradcami nowy status cechu szewców, zaś rok później wójt Piotr stanął przed sądem grodzkim w sprawie próby zajęcia wielkiego młyna, należącego do królowej¹⁸.

uwagi poświęcała też swej sanockiej rezydencji, czyli zamkowi sanockiemu. W roku 1446 martwiła się o stan parkanów otaczających zamek, których naprawa konieczna była z powodu napadu (rok wcześniej) Saina z Olszawicy, A. Fastnacht, *Sanok. Materiały do dziejów miasta do XVII w.*, oprac. F. Kiryk, Brzozów 1990, s. 31–32; Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej...*, s. 81. Naprawę parkanów – jak wiemy – zaczęto od mieszkania królowej na zamku, *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, wyd. O. Pietruski, X. Liske, t. II, Lwów 1886, nr 2059 (dalej cyt. AGZ).

- 15 Itinerarium królowej Zofii Holszańskiej, zestawione przez Grażynę Rutkowską, uzupełnione przez Bożenę Czwojdrak, notuje pobyty królowej w Krośnie w następujących datach: 12 listopada 1437; 4 maja 1443; 15 sierpnia 1444; 18 sierpnia 1446; 18 września 1455; 19 września 1455; 8 czerwca 1459; 5 czerwca 1461, por. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej...*, s. 205–217. Pamiętać należy, iż są to jedynie pobyty posiadające ścisłą dokumentację źródłową, ustalone głównie na podstawie dokumentów wydanych w Krośnie pod konkretnymi datami. Monarchini jednak zatrzymywać musiała się w Krośnie znacznie częściej, zwłaszcza w czasie swoich bardzo licznych podróży z Krakowa do Sanoka lub z Sanoka do Krakowa. Krosno położone było ledwie jeden dzień drogi od stolicy ziemi sanockiej, było miastem dobrze ufortyfikowanym, dlatego też bezpiecznym dla orszaku monarchini. Zatrzymując się w mieście królowa mogła korzystać z reprezentacyjnych i dobrze wyposażonych apartamentów w dworze biskupim, położonym w bezpośrednim sąsiedztwie bramy Krakowskiej. W połowie wieku XV był to najpewniej jeszcze wciąż drewniany dom znacznych rozmiarów, wyposażony w wielką izbę (najpewniej rodzaj reprezentacyjnej auli), szereg mniejszych pomieszczeń oraz kaplicę św. Krzyża. Wprawdzie w roku 1448 biskup przemyski Piotr Chrzastowski darował dwór biskupi w Krośnie dziedzicowi Jedlicza Mikołajowi Mlecze, zobowiązując jego bliskich, by po śmierci dziedzica, budynek przekazali na powrót biskupowi przemyskiemu, por. J. Kwolek, *Początki biskupstwa przemyskiego*, „Nasza Przyszłość”, t. 43, 1975, s. 18. Można jednak przypuszczać, iż również po tej dacie dawna siedziba biskupia (jako wciąż najbardziej reprezentacyjna rezydencja w mieście) mogła być w razie potrzeby wciąż udostępniana królowej.
- 16 Dokument nie zachował się do naszych czasów, jednak jeszcze u schyłku XIX wieku jego odpis ogłądł ks. Władysław Sarna, por. W. Sarna, *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym*, Przemysł 1898, s. 317.
- 17 Dwa lata później Kazimierz Jagiellończyk potwierdził dokument matki, zwalniający kupców krośnieńskich, jadących na Śląsk z towarem, od obowiązkowej drogi przez Kraków, por. J. Wyrozumski, *Rozwój życia miejskiego do połowy XVI w.*, [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. I, pod red. J. Garbacika, Kraków 1972, s. 102.
- 18 AGZ, t. II, nr 3595. W roku 1512 król Zygmunt Stary odsprzedał młyn (który należał niegdyś do królowej Zofii) mieszczanom krośnieńskim. O wielkości młyna może świadczyć imponująca wartość 540 grzywnen, za jaką go wówczas sprzedano.

W kwietniu 1461 roku królowa powołała w Krośnie sąd, który miał rozstrzygnąć konflikt między kasztelanem wojnickim Dobiesławem Kmitą, a rajcami krośnieńskimi i pisarzem miejskim, których Kmita oskarżył o zdradę i fałszerstwa. Sąd – wobec niestawienia się Kmity i oczyszczenia się rajców przez przysięgę – uwolnił ich od stawianych im zarzutów¹⁹.

Liczne pobyty królowej w Sanoku, zwłaszcza po śmierci Władysława Jagiełły (od 1435 aż do 1461 roku królowa bywa w Sanoku niemal każdego roku, w niektórych latach nawet kilkunastokrotnie), zaowocowały nawiązaniem dość bliskich kontaktów ze szlachtą ziemi sanockiej. Wielu przedstawicieli średniej szlachty pojawia się w otoczeniu monarchini na zamku sanockim, udziela jej pożyczek finansowych, przede wszystkim czyni starania o nadania i urzędy ziemskie. Królowa Zofia chętnie udzielała im swego wsparcia, choć chyba nie zawsze czyniła to bezinteresownie. Istnieje sporo przesłanek wskazujących na to, że w zamian za przekazywane królewskorzeczy lub powierzane urzędy ziemskie królowa oczekiwała przejścia przez możliwych prawa patronatu nad kościołami w miejscowościach parafialnych, a w tych, w których kościoła nie było, lub posiadały dotąd tylko niewielkie świątynie tymczasowe, podjęcia akcji fundacyjnej, celem wzniesienia nowej i okazałej świątyni parafialnej.

Analizując skalę i dynamikę fundacji architektonicznych w zakresie drewnianej architektury kościelnej, z niespotykaną wcześniej intensywnością podejmowanych (co najmniej już od początku lat czterdziestych XV wieku) przede wszystkim w zachodniej części ziemi sanockiej, uwagę zwraca zwłaszcza krąg fundatorów lub osób bezpośrednio zaangażowanych w procesy fundacji świątyń. Z łatwością wskazać wśród nich można głównie osoby z bliskiego otoczenia monarchini, w tym biskupa przemyskiego Piotra Chrzastowskiego oraz przedstawicieli zamożnego rycerstwa, sprawującego w ziemi sanockiej ważne urzędy ziemskie, często powiązanych z królową Zofią różnorodnymi niemi zależności gospodarczych i finansowych. Pośród osób tych, które w imieniu królowej podjąć się mogły działań fundacyjnych, przynajmniej w jednym przypadku, w grę wchodzić może także przedstawiciel miejskiego patrycjatu.

Zasygnalizowane wyżej spostrzeżenia pozwalają zarysować główny problem badawczy niniejszego artykułu, który sformułować można następująco: czy dynamiczna akcja budowlana w zakresie drewnianej architektury kościelnej w zachodniej części ziemi sanockiej, podjęta szczególnie w piątej, szóstej i na przełomie szóstej i siódmej dekady wieku XV, mogła być inspirowana przez królową Zofię Holszańską?

W zasobie średniowiecznej architektury drewnianej w Polsce od lat najważniejszą pozycję zajmują budowle sakralne, stanowiące bez wątpienia czołowe i najwybitniejsze osiągnięcia ciesielstwa, ale także istotne elementy struktur osadniczych, zarówno w wymiarze przestrzennym (jako dominanty architektoniczne), jak również ideowym²⁰. Budowle te wznoszone były na ogół przez profesjonalne warsztaty budowlane, gdyż

19 AGZ, t. II, nr 3627; R. Trawka, *Kmitowie. Studium kariery politycznej w późnośredniowiecznej Polsce*, Kraków 2005, s. 208.

20 M. Kornecki, *Kościół drewniany w Małopolsce. Zagadnienie uwarunkowań oraz systematyki typów i form architektury (od średniowiecza do XX wieku)*, Kraków 1999, s. 10–12.

w zhierarchizowanym społeczeństwie doby późnego średniowiecza spontaniczna działalność budowlana raczej tylko z rzadka mogła mieć miejsce²¹.

Książka Ryszarda Brykowskiego z 1981 roku, dotycząca drewnianej architektury kościelnej XV wieku w Małopolsce²², przyniosła szereg przełomowych ustaleń chronologicznych i konstrukcyjno-technologicznych, nie dała jednak (gdyż dać jeszcze wówczas nie mogła), odpowiedzi na szereg istotnych pytań badawczych. Lata dziewięćdziesiąte XX wieku, historykom architektury drewnianej przyniosły nową metodę badawczą, jaką stała się analiza dendrochronologiczna, pozwalająca z nieznaną wcześniej precyzją ustalić dokładny czas pozyskania budulca, na ogół tożsamy z realizacją zasadniczych prac budowlanych.

Zastosowanie tej metody pozwoliło już w roku 1998 ustalić rzeczywisty czas powstania kościoła w Haczowie – budowli absolutnie kluczowej i fundamentalnej, gdy idzie o zagadnienia chronologii i typologii drewnianej architektury sakralnej doby średniowiecza, i to nie tylko w Małopolsce. Kościół w Haczowie, odnoszony wcześniej (choć ostrożnie) nawet do schyłku wieku XIV, okazał się świątynią znacznie młodszą, wzniesioną dopiero w roku 1459²³. Nowe datowanie kościoła w Haczowie wymusiło z jednej strony gruntowną weryfikację chronologii i typologii drewnianej architektury kościelnej w Małopolsce, z drugiej zaś – po raz pierwszy – stworzyło możliwość formowania trafnych atrybucji fundatorskich²⁴.

21 Marian Kornecki uważał przed laty, że z tego typu przykładami zetknąć możemy się dopiero znacznie później, w XVIII a zwłaszcza XIX wieku, kiedy to w dobie postępujących rozwarstwień kulturowych i społecznych, w okresie ogólnego postępu techniki i zmieniających się tendencji artystycznych, realizacja (a niekiedy również inicjatywa wznoszenia świątyń drewnianych) przechodziła w sferę działalności społeczności wiejskich, utożsamianą z zasięgiem kultury ludowej, por. M. Kornecki, *Charakterystyka polskich kościołów drewnianych i ich przemian historycznych*, [w:] *Kościół drewniany Małopolski*, Kraków 2000, s. 7–8. Obecnie przy formowaniu tego typu poglądów skłonni jesteśmy wykazywać nieco większą ostrożność.

22 R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981.

23 Archiwum Podkarpackiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu – Delegatury w Krośnie (dalej cyt. APWUOZ Krosno), M. Krąpiec, E. Szychowska-Krąpiec, *Wyniki analizy dendrochronologicznej drewna z kościoła p.w. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii i św. Michała Archanioła w Haczowie*, mps, Kraków 1998; M. Krąpiec, *Dendrochronologia. Kalendarz dziejów*, [w:] *Ochrona środowiska, turystyka i dziedzictwo kulturowe Pogórza Dynowskiego. Materiały V Konferencji Naukowo-Technicznej „Błękitny San”, Jabłonka 24–25 kwietnia 2008*, Rzeszów 2008, s. 116–117.

24 P. Łopatkiewicz, *Drewniany kościół w Haczowie – Pomnik Światowego Dziedzictwa Kultury*, wyd. Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015, s. 19–20; tenże, *Problematyka fundatorska drewnianego kościoła w Haczowie w kontekście nowych ustaleń chronologicznych*, [w:] *Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich*, t. 4, *Badania interdyscyplinarne*, red. A. Buka, K. Kollinger i S. Jędrzejewska, Rzeszów 2018, s. 351–369; tenże, *Zagadnienia związane z fundacją drewnianego kościoła w Haczowie w kontekście najnowszych ustaleń chronologicznych*, „Studia Pigioniana”, nr 3, Krosno 2020, s. 187–204.

Najnowsze ustalenia chronologiczne

Fenomen małopolskiego kościoła drewnianego konstrukcji zrębowej, realizowanego jak się zdaje, co najmniej od lat 40-tych wieku XV, na ogół w systemie więźbowo-zaskrzynieniowym, rzadziej bez zaskrzynień, ale z bocznymi aneksami transeptowymi (np. kościoły w Humniskach i Frysztaku) w wymiarze technologicznym wiązać należy z ciesielstwem miejskim, które za panowania Kazimierza Jagiellończyka osiągnęło zdecydowanie najwyższy poziom. Wieloletnie badania autora, prowadzone w zakresie stanu zachowania późnośredniowiecznej drewnianej architektury kościelnej na obszarze południowej Małopolski, upoważniają do sformułowania kilku ważnych konstatacji naukowych.

Wyjątkowe zagęszczenie drewnianych budowli kościelnych z połowy i 2. połowy XV wieku na wschodnich kresach Małopolski (administracyjnie położonych już na zachodnich krańcach dawnego województwa ruskiego, w ziemi sanockiej), nie pozostawia wątpliwości, iż na tym terenie rolę najważniejszego ośrodka miejskiego, dysponującego wyspecjalizowanymi warsztatami budowlanymi (przede wszystkim ciesielskimi)²⁵, odgrywało Krosno – najważniejszy w tej części Korony Królestwa Polskiego ośrodek miejski, lokowany przez Kazimierza Wielkiego na prawie magdeburskim, najpewniej już w początkach lat czterdziestych XIV wieku.

Poza warsztatami ciesielskimi, specjalizującymi się w obróbce drewna, które Krosno w XV stuleciu z pewnością już posiadało, istotne znacznie miały występujące w okolicy bogate zasoby leśne (pozostałości dawnej puszczy karpackiej), obfitujące w wysokiej jakości budulec jodłowy oraz zaplecze techniczne. Były nim – jak się zdaje – funkcjonujące pod murami miasta, w kompleksie królewskiego młyna, urządzenia traczne, zasilane wodą z pobliskiej młynówki, pozwalające należycie obrabiać okazałe kłody drewna. Młyn ten, jak i znajdujący się w jego sąsiedztwie tartak, w połowie XV wieku należał do królowej Zofii, zaś w roku 1512 – jak wiemy – stał się już własnością mieszczan krośnieńskich. Mimo nowej sytuacji własnościowej jeszcze w połowie XVI stulecia nazywano go w dalszym ciągu młynem królewskim (*molendinum regii circa Crosna*)²⁶. Na podstawie lustracji z 1558 roku stwierdzić można, iż był on bardzo intratnym przedsiębiorstwem miejskim, przynoszącym dochód roczny co najmniej 1000 zł²⁷. Kompleks zabudowań dawnego młyna królewskiego położony był bezpośrednio pod miastem, przy młynówce od strony Wiśloka, a prowadził do niego most od dolnej bramy miejskiej (czyli Krakowskiej). Zespół ten wyposażony był w dwa

25 Nie sposób przy tym wykluczyć, iż mógł to być nawet jeden, wciąż ten sam warsztat ciesielski, który od lat czterdziestych do siedemdziesiątych XV stulecia prowadził intensywną działalność budowlaną, specjalizując się zwłaszcza we wznoszeniu kościołów w konstrukcji zrębowej. Zupełny brak krośnieńskich ksiąg miejskich sprzed 1512 roku, nie pozwala niestety na weryfikację powyższej hipotezy badawczej.

26 AGZ, t. 4, nr 100.

27 Por. F. Leśniak, *Socjotopografia Krosna (1512–1630). Studia i materiały*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Kraków 2005, s. 57.

okazałe wejścia bramne. Przy jednym z nich, od strony miasta, znajdowała się: *piła do kłód i urządzenia do piłowania*. Z drugiej strony miejsce: *dla kowali do ostrzenia siekier*²⁸. Z przytoczonych tu fragmentów lustracji widać zatem wyraźnie, iż – poza oczywistą funkcją związaną z mieleniem zboża – na zapleczu młyna królewskiego znajdowała się piła traczna, zasilana wodą z pobliskiej młynówki oraz stanowisko (brus) do ostrzenia narzędzi ciesielskich. Sytuację z połowy wieku XVI da się (z pewną ostrożnością) odnieść do realiów występujących stulecie wcześniej. Sądzić zatem można, że to królewskie przedsięwzięcie mogło mieć kluczowe znaczenie w podejmowaniu działań związanych z podstawową obróbką drewna na potrzeby (z pewnością nie tylko królewskich) fundacji architektonicznych.

Wieloletnie badania autora niniejszego studium, uwzględniające wyniki najnowszych analiz dendrochronologicznych²⁹, prowadzonych przez najwybitniejszych polskich specjalistów: prof. Marka Krąpca z AGH w Krakowie oraz prof. Tomasza Ważnego z UMK w Toruniu, pozwalają gruntownie przeformować budowaną przez lata narrację dotyczącą chronologii najstarszych małopolskich świątyń drewnianych. W ich świetle dwa kościoły, przez Ryszarda Brykowskiego uznane za najstarsze (kościół Wniebowzięcia Matki Boskiej w Haczowie – schyłek XIV wieku; kościół św. Stanisława w Humniskach – rok 1409)³⁰, okazały się budowlami znacznie młodszymi. Kościół w Haczowie wzniesiono w roku 1459³¹; zaś w Humniskach – dopiero w roku 1461³².

Kościół św. Mikołaja w Domaradzu, datowany dotychczas na schyłek stulecia XV lub nawet przełom XV i XVI wieku³³, w świetle analiz dendrochronologicznych okazał budowlą wzniesioną co najmniej pół wieku wcześniej, bowiem już w roku 1443³⁴. Kościół w Domaradzu to w chwili obecnej najstarsza zachowana małopolska świątynia drewniana wzniesiona w konstrukcji zrębowej! To jedyny zachowany do dziś kościół drewniany w Małopolsce, którego powstanie wyprzedza intensywną akcją budowlaną prowadzoną w okresie panowania Kazimierza Jagiellończyka (1447–1492).

Szczegółowe rozpoznanie zasobu drewnianej architektury sakralnej na obszarze historycznie należącym do diecezji przemyskiej i ziemi sanockiej pozwala zauważyć, iż na terenie tym zachowała się najbardziej zwarta grupa świątyń drewnianych z XV wieku, nawet obecnie wciąż jeszcze liczna, choć znacząco uszczuplona rozbiórkami

28 Tamże.

29 Szerzej na temat metody, stosowanej dla poszczególnych gatunków drzew, zob. M. Krąpiec, *Skale dendrochronologiczne późnego holocenu południowej i centralnej Polski*, „Geologia”, t. 18, z. 3, 1992, s. 37–119; T. Ważny, *Dendrochronologia obiektów zabytkowych w Polsce*, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2001.

30 Brykowski, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku...*, s. 215–221.

31 Krąpiec, Szychowska-Krąpiec, dz. cyt., s. 2–3.

32 APWUOZ Krosno, T. Ważny, *Wyniki badań dendrochronologicznych drewna z kościoła św. Stanisława w Humniskach*, mps, Toruń 2002, s. 1–4.

33 Brykowski, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku...*, s. 211–212.

34 APWUOZ Krosno, M. Krąpiec, *Dendrochronologiczne datowanie drewna z kościoła św. Mikołaja w Domaradzu*, mps, Kraków 2018, s. 1–3.

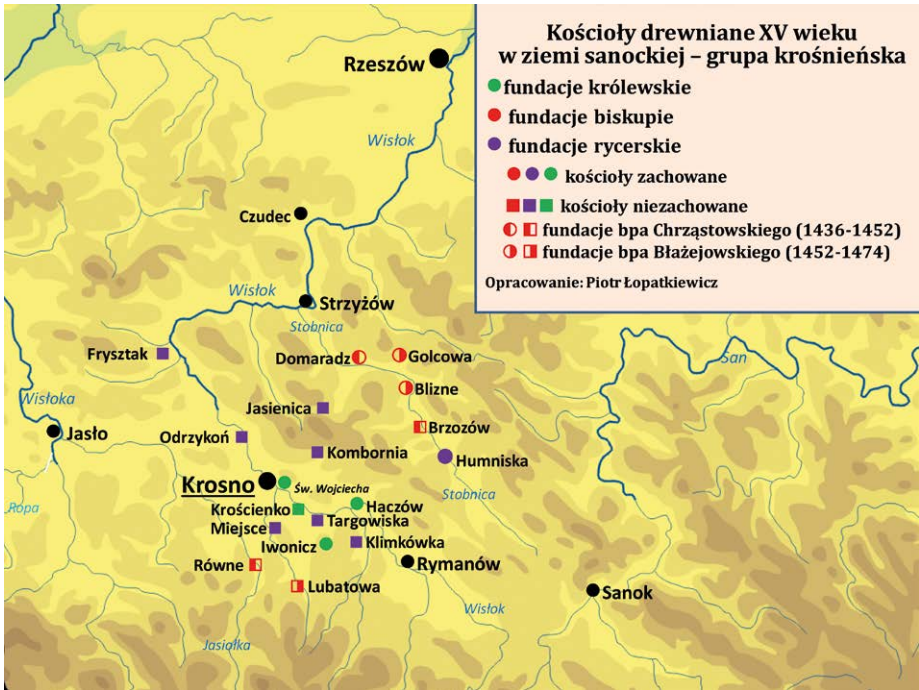
prowadzonymi zwłaszcza na przełomie XIX i XX wieku. Grupę zachowanych kościołów drewnianych w takich miejscowościach jak: Domaradz, Haczów, Krosno, Humniska, Iwonicz, Blizne, Golcowa, w tych rozważaniach z oczywistych powodów kluczowych, uzupełnić można o świątynie, których wzniesienie w stuleciu XV czy to na podstawie informacji źródłowych, czy też przekazów ikonograficznych, wydaje się dobrze udokumentowane. Listę tych niezachowanych kościołów średniowiecznych w południowo-zachodniej części dawnej diecezji przemyskiej i na zachodnich krańcach ziemi sanockiej otwierają zwłaszcza drewniane świątynie w Równem, Targowiskach, Miejscu, Klimkówce, Frysztaku czy Lubatowej.

Grupa średniowiecznych kościołów drewnianych, budowli ze wszech miar elitarnych, zachowana do dziś w zachodniej części ziemi sanockiej, to swoisty fenomen, którego źródeł dopatrywać się można w znacznie późniejszej fali osadniczej, przypadającej na tym terenie przeważnie na 2. połowę wieku XIV. W osadach wiejskich lokowanych w tym okresie przez kilkadziesiąt lat kościołów mogło nie być wcale, lub wznoszone były (z wykorzystaniem nieprofesjonalnych sił wytwórczych) budowle tymczasowe, niewielkich rozmiarów, które już wtedy planowano w niedługim okresie czasu zastąpić bardziej okazałymi i trwałymi.

Proces ten – jak można dziś sądzić – nabrał szczególnego nasilenia dopiero w latach czterdziestych wieku XV, kiedy to do wznoszenia świątyń zaczęto angażować wykwalifikowane miejskie warsztaty ciesielskie, wyspecjalizowane w obróbce drewna, doskonalące swe umiejętności w ośrodkach miejskich podczas wznoszenia krążyn sklepiennych i skomplikowanych więźb dachowych lub stropów okazałych świątyń murowanych, kamienic mieszczańskich i budowli użyteczności publicznej. Takimi warsztatami w zachodniej części ziemi sanockiej dysponowało z pewnością silnie zurbanizowane Krosno. Ten ze wszech miar masowy ruch budowlany, zależnie od stanu własnościowego miejscowości, inspirowany był i wspierany finansowo przez dwór królewski (zarówno Kazimierza Jagiellończyka, jak i działającą w imieniu monarchy – rezydującą na ogół w Sanoku jego matkę – królową Zofię Holszańską), biskupów przemyskich, zwłaszcza Piotra Chrzęstowskiego i Mikołaja Błażejowskiego, przede wszystkim zaś przez przedstawicieli zamożnego rycerstwa ziemi sanockiej.

Zagadnienia fundatorskie

Nowe ustalenia chronologiczne, które niejednokrotnie pozwalają doprecyzować czas powstania niektórych świątyń drewnianych, często z dokładnością do jednego roku, rzucają również istotne światło na zagadnienie fundatorskie, które w kontekście średniowiecznych kościołów drewnianych, w związku z ich wcześniej bardzo niejednoznacznością chronologią, nie były dotąd podejmowane. Badania autora, prowadzone zwłaszcza w odniesieniu do grupy kilkunastu realizacji architektonicznych z połowy i 2. połowy wieku XV, powstałych na zachodnich krańcach ówczesnej diecezji przemyskiej, pozwoliły po raz pierwszy na sformułowanie supozycji fundatorskich, bazujących na ogół na dość solidnych podstawach źródłowych (zob. mapa nr 1).

Mapa 1. Kościoły drewniane XV wieku – grupa krośnieńska, zagadnienia fundatorskie. Oprac. P. Łopatkiewicz

Fundacje królewskie – kościoły w Krośnie i Haczowie

Apogeum fundacji w zakresie drewnianej architektury kościelnej na tym terenie przypada jednak zdecydowanie na czas panowania Kazimierza IV Jagiellończyka. Drewniany kościół św. Wojciecha w Krośnie, zachowany do dziś na dawnym Przedmieściu Węgierskim, wzniesiony najpewniej niedługo przed rokiem 1460, konsekrowany w roku 1460 przez biskupa przemyskiego Mikołaja Błażejowskiego, niestety gruntownie przekształcony w latach 1855–1856 oraz w roku 1903³⁵, powstał najpewniej z inicjatywy tegoż monarchy – formalnego właściciela miasta. Prace budowlane prowadzić mogła w imieniu króla rada miejska, zaś wykonał je miejscowy warsztat budowlany, korzystający (jak się zdaje) ze zlokalizowanego na Przedmieściu Krakowskim zaplecza technologicznego, jakim był należący wówczas do królowej Zofii rozległy kompleks królewskiego młyna i tartaku.

35 Stanisława Tomkowicza *Inwentarz zabytków powiatu krośnieńskiego. Z rękopisów Autora wydali i własnymi komentarzami opatrzyli Piotr i Tadeusz Łopatkiewiczowie*, Kraków 2005, s. 126, przyp. 561 (dalej cyt. Łopatkiewiczowie 2005).

Kościół w dwóch wsiach królewskich w okolicach Krosna: w Haczowie (wzniesiony w roku 1459) oraz Iwoniczu (z roku 1464), między innymi ze względu na skalę założeń, wspólnotę warsztatową i poziom detalu architektonicznego, łączyć można również bez większych przeszkód w fundacjami samego Kazimierza Jagiellończyka. Wskazane fundacje królewskie, co wykazałem już w roku 2015, w Haczowie realizować mógł w imieniu monarchy (lub monarchini) zamożny rajca krośnieński Mikołaj Klukwicz³⁶ – ówczesny właściciel sołectwa haczowskiego³⁷.

Warto w tym miejscu podkreślić, iż Klukwicz należał do patrycjusza krośnieńskich utrzymujących najpewniej dość zażyłe relacje z osobami z najbliższego otoczenia królowej Zofii Holszańskiej. Do takich osób należał z pewnością Mikołaj Pieniążek z Witowic herbu Jelita, od którego w roku 1450 królowa pożyczyła 600 grzywien, w zamian dając mu starostwo sanockie z Sanokiem i Krosnem. Dług ten nie został nigdy spłacony i Pieniążek pozostawał starostą sanockim aż do swej śmierci w roku 1474³⁸. Mikołaj Pieniążek współpracował z monarchinią, rozstrzygając sprawy w jej imieniu lub przekładając do jej przybycia do Sanoka, zasiadał także na roczkach sanockich *in curia*³⁹. W roku 1455 poręczył za królową 500 florenów węgierskich, które ta pożyczyła od Piotra ze Smolic⁴⁰.

Nie wiemy dokładnie jakie relacje łączyły Mikołaja Pieniążka z rajcą Mikołajem Klukwiczem kiedy u schyłku lat pięćdziesiątych XV wieku podejmowano decyzję o budowie kościoła w Haczowie. Można jednak przypuszczać, iż to właśnie Pieniążek z woli monarchini mógł nawiązać kontakt z Klukwiczem, zamożnym rajcą krośnieńskim, ówczesnym właścicielem sołectwa w Haczowie i skłonić go do zorganizowania w imieniu monarchy (lub monarchini) prac budowlanych w tej wsi królewskiej. Do przypusz-

36 Łopatkiewicz, *Drewniany kościół w Haczowie...*, s. 21–22; tenże, *Problematyka fundatorska drewnianego kościoła w Haczowie...*, s. 351–369. W latach sześćdziesiątych XV wieku Mikołaj Klukwicz (*Nicolaus Cluquicz*) pełnił w Krośnie godność rajcy miejskiego. Jako rajca notowany był w latach 1460–1467, żył jeszcze w roku 1471, por. AGZ, t. II, nr 1886, nr 3594; Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, cz. 2, Brzozów-Wzdów-Rzeszów 1998, s. 82–83. O wysokiej pozycji majątkowej Klukwicza świadczy fakt, iż w roku 1460 zobowiązał się ręczyć radzie i pospólstwu miasta Krosna za wójta krośnieńskiego Piotra na sumę 90 grzywien. W zamian Piotr zastawił Mikołajowi czynsze od rzeźników, szewców i sukienników w wysokości 10 grzywien i 44 groszy. Piotr zobowiązał się wówczas w sądzie wyższym prawa niemieckiego w Sanoku, w obecności starosty sanockiego Mikołaja Pieniążka, iż nie będzie niepokoił królowej Zofii w sprawie krośnieńskiego młyna pod karą 100 grzywien (AGZ, t. II, nr 3594); Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej...*, cz. 2, s. 85.

37 Kościoły w Haczowie i Iwoniczu zbudowane zostały przez ten sam (najpewniej krośnieński) warsztat budowlany, na co wskazują przede wszystkim identyczne znaki montażowe zachowane w obu świątyniach w obrębie więźby dachowej, jak również ciesielskie detale zdobnicze widoczne we wnętrzach obu budowli, por. Łopatkiewicz, *Drewniany kościół w Haczowie...*, s. 43–45, il. 22–23.

38 F. Sikora, *Pieniążek Mikołaj z Witowic*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków 1980, s. 104.

39 Por. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej...*, s. 163. Zaufanie jakim darzyła go królowa zaowocowało kolejnymi nadaniami, w czerwcu 1452 otrzymał bowiem starostwo sądeckie, kolejne z dóbr oprawnych królowej, tamże, s. 163.

40 Tamże, s. 163; AGZ, t. II, nr 3244.

czeń o możliwości odegrania przez Pieniążka istotnej roli w procesie fundacji kościoła w Haczowie skłania wydarzenie, które miało miejsce w roku 1462, zatem ledwie rok po śmierci monarchini i trzy lata od wzniesienia kościoła w Haczowie. Klukwicz decyduje się wówczas sprzedać sołectwo w Haczowie, a jego nabywcą (za imponującą kwotę 940 złotych węgierskich) zostaje – nie kto inny jak – Mikołaj Pieniążek z Witowic⁴¹. Odtąd, przez kolejnych pięć lat Klukwicz otrzymywał będzie zapłatę pochodzącą z młyna, blechu i cła w Krośnie, które z woli królowej posiadał wówczas starosta Pieniążek⁴².

Fundacje biskupie – kościoły w Brzozowie, Równem i Domaradzu

Bardzo ważną grupę w omawianym zespole zajmują fundacje biskupie. W roku 1384, po śmierci Ludwika Andegaweńskiego, królowa węgierska Maria nadała młodemu biskupstwu przemyskiemu jako uposażenie: Brzozów, Domaradz i Równę⁴³. Najpewniej jeszcze przed połową XV wieku w miejscowościach tych, z fundacji biskupa Piotra Chrząstowskiego herbu Kościesza (1436–1452)⁴⁴, zbudowano pierwsze drewniane kościoły.

Drewniany kościół Bożego Ciała w Brzozowie (spalony podczas najazdu Rakoczego w roku 1657), według tradycji wniesiony na planie krzyża, to fundacja łączona z biskupem Chrząstowskim wyłącznie na podstawie lokalnej tradycji⁴⁵.

Kościół w Równem, architektonicznie zbliżony do kościoła w Haczowie (zburzony przed 1905)⁴⁶, jest fundacją związaną z biskupem Chrząstowskim przede wszystkim na podstawie niewielkiej kwatery witrażowej (pochodzącej z lat czterdziestych XV wieku). Witraż z herbem Kościesza oraz infulą i pastorałem biskupim, pochodzący

41 Por. AGZ t.11, nr 3755; A. Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, cz. 1, Brzozów 1991, s. 142.

42 W roku 1467 Klukwicz potwierdził otrzymanie całej należności do Mikołaja Pieniążka, tamże.

43 AGZ, t. 7, nr 15; J. Rąb, *Kościelne dzieje Brzozowa*, [w:] *Chwalcie z nami Panią Świata. Z dziejów Kościoła na ziemi brzozowskiej*, Kraków 1985, s. 22. W roku 1396 król Władysław Jagiełło potwierdził nadanie królowej Marii i wyłączył wskazane miejscowości spod sądownictwa urzędników świeckich, poddając je sądownictwu biskupa przemyskiego, AGZ t. 8, nr 25, A. Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, cz. 3, Kraków 2002, s. 82.

44 Chrząstowski – rezydujący wcześniej przeważnie w dworze biskupim w Krośnie, w roku 1443 przeniósł rezydencję do Brzozowa. Znany jest między innymi utworzenia sanocko-krośnieńskiego bractwo kapłańskiego oraz erygowania ołtarza Narodzenia NP Marii, 11000 Dziewic i św. Małgorzaty w kościele parafialnym w Krośnie, por. W. Sarna, *Biskupi przemyscy obrządku łacińskiego*, cz. 1, 1375–1624, Przemysł 1903, s. 44–48; J. Kwolek, *Chrząstowski Piotr, h. Kościesza*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 473–474.

45 Rąb, *Kościelne dzieje Brzozowa...*, s. 26–27.

46 Niestety nie dysponujemy żadną ikonografią tego zabytku. Józef Łepkowski wizytujący kościół w Równem w roku 1852 wspomina: *Kościół drewniany kształtu starodawnego, co do typu podobny do kościoła w Haczowie, tylko mniejszy*, zaś Stanisław Tomkowicz pół wieku później pisał o tym zabytku: *Budynek drewniany, widocznie w późniejszych czasach przekształcony nie posiada typu wybitnego*, por. Łopatkiewiczowie 2005, s. 150–151.

z tego kościoła, na początku XX wieku pozyskano do zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie)⁴⁷. Czas powstania niezachowanej już dziś świątyni św. Mikołaja (dawniej według miejscowej tradycji łączony z datą 1406)⁴⁸, na podstawie cech stylowych witraża (zapewne fundacyjnego), odnosić można obecnie do lat czterdziestych XV wieku.

Fundacją biskupa Chrzęstowskiego był również kościół św. Mikołaja w Domaradzu (gruntownie przebudowany końcem wieku XIX). Potwierdziły to ostatnio badania dendrochronologiczne, które ustaliły czas pozyskania budulca na rok 1443⁴⁹ (wcześniej świątynia odnoszona była do schyłku XV stulecia)⁵⁰. Na podstawie tych badań stwierdzić można z całą stanowczością, iż kościół w Domaradzu jest obecnie zdecydowanie najstarszą zachowaną świątynią drewnianą w Małopolsce i jedyną (choć niestety mocno przebudowaną) zachowaną fundacją, którą – na podstawie czasu powstania i stanu własnościowego wsi – wiązać można bezpośrednio z biskupem Chrzęstowskim.

W kontekście podniesionych wyżej aspektów fundatorskiej działalności biskupa Chrzęstowskiego wypada podkreślić, że należał on niewątpliwie do osób z bezpośredniego otoczenia królowej Zofii Holszańskiej. Biskup Chrzęstowski był – jak się zdaje – bliskim krewnym (najpewniej bratem) Mikołaja Chrzęstowskiego herbu Kościeszka, zaufanego królowej Zofii (w latach 1430–1437 pełniącego godność starosty sanockiego)⁵¹. Przejawem bliskich kontaktów Piotra Chrzęstowskiego z królową może być zjazd w listopadzie 1448 roku, kiedy to do Sanoka przybyło kilku znaczących panów polskich, wśród nich również biskup Chrzęstowski⁵². Pamiętać również należy, iż co najmniej do roku 1448, biskup Chrzęstowski w swej rezydencji biskupiej położonej w Krośnie, udzielał królowej gościny podczas jej wielokrotnych pobytów w tym mieście.

Monarchini, przebywając bardzo często w swych dobrach oprawnych w Sanoku, mogła być inspiratorką i promotorką licznych fundacji w zakresie drewnianej architektury kościelnej, podejmowanych zwłaszcza w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XV stulecia, a biskup Chrzęstowski – jak się zdaje – aż do swej śmierci w roku 1452 mógł być jednym z pilnych wykonawców woli królowej.

47 K. Buczkowski, W. Skórczewski, *Dawne szkło polskie malowane*, „Arkady”, 1936, s. 216, 219; K. Buczkowski, *Dawne szkła artystyczne w Polsce*, Kraków 1958, s. 33–34, il. 14; H. Małkiewiczówna, *Die Glasmalerei in Polen der Jagiellonischen Epoche*, [w:] *Polen im Zeitalter der Jagiellonen 1386–1572*, Schallaburg, 8. Mai – 2. November 1986, Wien 1986, kat. nr 82, s. 263 i 267–268, il. na s. 267; L. Kalinowski, *Średniowieczne witraże na wschodnich ziemiach Polski*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 42, 1994, s. 4, s. 28, il. 3; Łopatkiewiczowie 2005, s. 150–151, il. 221, przyp. nr 756; P. Łopatkiewicz, *Systemy malarskie kościołów drewnianych w Małopolsce południowo-wschodniej w późnym średniowieczu*, [w:] *Późne średniowiecze w Karpatach polskich*, Krosno 2007, s. 377–379, il. 10.

48 Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 1, województwo krośnieńskie, red. E. Śnieżyńska-Stolotowa i F. Stolot, z. 1, *Krosno, Dukla i okolice*, oprac. autorskie E. Śnieżyńska-Stolotowa i F. Stolot, Warszawa 1977, s. 137 (dalej cyt. KZS 1977).

49 Krapiec, *Dendrochronologiczne datowanie drewna z kościoła św. Mikołaja w Domaradzu...*, dz. cyt.

50 Brykowski, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku...*, s. 211–212.

51 Por. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej...*, s. 159.

52 Tamże, s. 62, III; Czwojdrak, *Czy istniało stronnictwo królowej Zofii Holszańskiej...*, s. 251–264.

Działania Chrzęstowskiego kontynuował jego bezpośredni następca na stolicy biskupiej w Przemyślu – biskup Mikołaj Błażejowski herbu Odrowąż (1452–1474)⁵³. Pierwsza dekada urzędowania tego hierarchy na stolicy biskupiej w Przemyślu przypada wprawdzie jeszcze na ostatni okres życia królowej Zofii, nie sposób jednak stwierdzić, czy biskupa Mikołaja łączyły z królową jakieś bliższe relacje.

Fundacje Błażejowskiego, z których to trzech do dziś zachowały się dwie (Blizne i Golcowa), a trzecia (Lubatowa) posiada dość dobrą dokumentację fotograficzną, pozwalającą na sformułowanie tezy, iż były one realizowane przez ten sam (najpewniej krośnieński) warsztat budowlany, pozostający być może nawet przez ponad dwie dekady na usługach tego hierarchy kościelnego⁵⁴.

Fundacje rycerskie – kościoły w Odrzykoniu, Klimkówce, Targowiskach, Humniskach i Miejsu Piastowym

Inicjatywy fundatorskie w zakresie drewnianej architektury kościelnej podejmowane były także – co zupełnie oczywiste – przez najzamożniejszych przedstawicieli rycerstwa. Na omawianym terenie w grupie tej na miejsce pierwsze wysuwa się zwłaszcza rodzina Kamienieckich herbu Pilawa⁵⁵. Jeszcze za życia królowej Zofii powstać mógł

53 Sarna, *Biskupi przemyscy obrządku łacińskiego...*, s. 49–54.

54 Biskupa Błażejowskiego, z bardzo wysoką dozą prawdopodobieństwa, uznać można za fundatora drewnianych kościołów w Bliznem (najpewniej lata 60-te XV w.), por. M. Czuba, *Drewniany kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych w Bliznem. Uratowane dziedzictwo*, Rzeszów 1996, s. 6–7; tenże, *Sredniowieczne kościoły drewniane ziemi sanockiej*, „Teki Krakowskie”, t. 9, 1999, s. 21–23. Fundacją Błażejowskiego może być również kościół w Golcovej. Ryszard Brykowski odnosił wprawdzie czas powstania tej świątyni do 4. ćw. XV wieku, por. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku...*, s. 212. Kościół w Golcovej wzniesiony został jednak najpewniej przez ten sam warsztat ciesielski, który (nieco wcześniej) prowadził budowę kościoła w Bliznem. Czas powstania obu świątyni od lat oczekuje na weryfikację metodą analizy dendrochronologicznej. Biskup Błażejowski był również najpewniej fundatorem kościoła w biskupiej wsi Lubatowa. Kościół św. Stanisława w Lubatowej, zburzony około roku 1920, znany jest dziś wyłącznie z kilku fotografii. Do czasów rozbiórki zachował odrębne daszki pulpitarne nad zaskrzynieniami, podobnie jak w swej pierwotnej fazie świątyni w Bliznem i Golcovej. Na podstawie zachowanych fotografii, mając na uwadze detal ciesielski, dyspozycję przestrzenną, zwłaszcza zaś dobrze czytelny typ więźbowo-zaskrzynieniowo-zaczepowy (niemal identyczny jak w przypadku kościoła w Haczowie, Bliznem i Golcovej, czas powstania świątyni z Lubatowej odnieść można z powodzeniem do lat sześćdziesiątych lub siedemdziesiątych XV wieku, por. Łopatkiewiczowie 2005, il. 189–192. Na skutek zaniedbań, które doprowadziły zabytek ten do zapaści technicznej, a następnie lekkomyślności miejscowych, sto lat temu utraciliśmy znakomity przykład średniowiecznej architektury drewnianej, jeden z najcenniejszych w regionie.

55 Szerzej na temat działalności tej ważnej rodziny rycerskiej por. P. Łopatkiewicz, *Fundacje artystyczne Kamienieckich dla kościoła franciszkańskiego w Krośnie. Uwagi na marginesie odkrycia średniowiecznych malowideł ściennych*, „Biblioteka Krośnieńska”, seria zabytki, z. 7, Krosno 1995; K. Niemczyk, *Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535/1536 roku*, Katowice 2016.

drewniany kościół św. Katarzyny w Odrzykoniu (zburzony w roku 1887)⁵⁶, którego fundację łączyć można hipotetycznie z osobą Henryka Kamienieckiego (ok. 1425–1488), wnuka podkanclerzego Klemensa z Moskorzewa. W tym miejscu warto podkreślić, iż żoną Henryka była Katarzyna z Pieniążków⁵⁷, córka starosty sanockiego Mikołaja Pieniążka z Witowic – a więc osoby z najbliższego otoczenia królowej.

Pośród innych fundacji przedstawicieli stanu rycerskiego uwagę zwraca zwłaszcza kościół w Klimkówce konsekrowany w roku 1453, niestety zburzony już w połowie wieku XIX⁵⁸. Świątynia ta powstała najpewniej z fundacji ówczesnego właściciela wsi Andrzeja Sienińskiego herbu Dębno, przedstawiciela jednego z najważniejszych rodów rycerskich ziemi sanockiej⁵⁹. O cechach architektonicznych tej niezachowanej budowli niestety niewiele da się dziś powiedzieć.

Zachowany do dziś kościół w Targowiskach (pochodzący z roku 1736) zbudowany został z wykorzystaniem elementów starszej świątyni⁶⁰, wzniesionej w roku 1461 z fundacji właściciela wsi Piotra Smolickiego⁶¹ – kasztelana sanockiego⁶², bardzo bliskiego współpracownika Zofii Holszańskiej⁶³. Piotr ze Smolic herbu Szreniawa już w roku 1433 otrzymał kasztelaninę sanocką, zaś u boku królowej Zofii pojawił dwa lata później. W roku 1442, jako komisarz królowej, ogłosił dekret dla miasta Krosna. W uznaniu zasług rok później królowa potwierdziła dla Piotra ze Smolic na

56 Drewniany kościół św. Katarzyny w Odrzykoniu, wyposażony – być może od początku – w murywaną zakrytą, która przetrwała do 1907 roku, mógł być fundacją Henryka Kamienieckiego, por. Łopatkiewiczowie 2005, s. 140–141. Na podstawie jedyne zachowanego rysunku tej nieistniejącej świątyni, sygnowanego monogramem *S.J.*, przechowywanego w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego (syg. MUJ 2173/IJ/1), sądzić można, iż mógł to być kościół z parą aneksów transeptowych, wzniesiony zatem na planie krzyża, podobnie jak świątynie w Brzozowie, Humniskach i Frysztaku. Por. Łopatkiewiczowie, s. 339, il. 195.

57 Niemczyk, *Kamienieccy herbu Pilawa...*, s. 47. Henryk ożenił się z Katarzyną przed 27 kwietnia 1456 roku, a więc jeszcze za życia królowej Zofii. Pod tą datą bowiem ojciec Mikołaj Pieniążek zapisał jej 800 grzywien: 400 tytułem posagu i 400 tytułem wiana, które wyznaczył na wsiach: Jabłonica i Kombornia, por. AGZ, t. II, nr 3301; Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny...*, cz. 2, s. 19. Małżeństwo z przedstawicielką znaczącej rodziny podniosło niewątpliwie prestiż Kamienieckiego, tym bardziej że jego teść, zaufany królowej Zofii, często poświadczał za Henryka, AGZ, t. 16, nr 1382; Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny...*, cz. 3, s. 61; Niemczyk, *Kamienieccy herbu Pilawa...*, s. 117.

58 Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 1, województwo krośnieńskie, red. E. Śnieżyńska-Stolotowa i F. Stolot, z. 1, *Krosno, Dukla i okolice*, oprac. autorskie E. Śnieżyńska-Stolotowa i F. Stolot, Warszawa 1977, s. 54 (dalej cyt. KZS 1977).

59 Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej...*, cz. 2, s. 62.

60 Dowodem na to są malowane średniowieczne zacheusze, zachowane do dzisiaj na przypadkowo przemieszczonych belkach starszej konstrukcji, będące śladem pierwszej konsekracji tamtej świątyni, por. P. Łopatkiewicz, *Malarstwo w Krośnie w pierwszej połowie XVI wieku*, Muzeum Rzemiosła w Krośnie, Krosno 2007, s. 160, przyp. 217.

61 KZS 1977, s. 146.

62 Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej...*, cz. 3, s. 171–172.

63 Por. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej...*, s. 175–177.

Targowiskach zapisy swojego syna – króla Władysława⁶⁴. W roku 1446 Piotr uczestniczył w słynnym zjeździe w Sanoku, podczas którego powstał plan w jaki sposób, po śmierci Władysława Warneńczyka, zachować koronę dla jego młodszego brata Kazimierza⁶⁵. O bliskich relacjach jakie łączyły Piotra z królową, świadczyć może wydarzenie z roku 1455, kiedy to monarchini pożyczyła od niego znaczącą sumę 500 florenów węgierskich⁶⁶.

O pierwotnych formach architektonicznych średniowiecznego kościoła w Targowiskach niewiele da się dziś powiedzieć. Najpewniej reprezentował on popularny już od połowy wieku XV typ więźbowo-zaskrzynieniowy. Na podstawie oględzin perfekcyjnie opracowanych belek jego dawnej konstrukcji zębowej, wbudowanych w prezbiterium świątyni nowożytniej, wnioskować można, iż był on solidną konstrukcją wzniesioną przez profesjonalny (najpewniej krośnieński) warsztat ciesielski.

Kościół w Humniskach (jeszcze do niedawna datowany na początek XV wieku i wiązany z rycerzem Benkiem z Żabokruk)⁶⁷, został wzniesiony dopiero w roku 1461 z inicjatywy ówczesnego właściciela wsi (przyszłego kasztelana sanockiego) Jerzego Humnickiego⁶⁸. W zakresie typologii średniowiecznej architektury sakralnej kościół w Humniskach reprezentuje (podobnie jak niezachowany kościół we Frysztaku) przykład kościoła wzniesionego na planie krzyża, z wyraźnie wyodrębnionymi w środkowej części nawy niższymi aneksami transeptowymi.

O bliższych relacjach Jerzego Humnickiego z Zofią Holszańską nie sposób dziś zbyt wiele powiedzieć, wiemy jednak, iż łączyły go najpewniej bliskie związki z zaufanym królowej – Piotrem Smolickim⁶⁹. Warto również dodać, iż bezpośrednio po śmierci Piotra Smolickiego, na przełomie 1463 i 1464 roku, Humnicki objął po nim kasztelanią sanocką (następnie zaś urząd ten przejął w roku 1474 Henryk Kamieniecki)⁷⁰. Fundator kościoła w Humniskach musiał być zatem w Sanoku dobrze znany i szanowany, jeszcze za życia królowej. Być może nie jest też dziełem przypadku, iż

64 Warto na tym miejscu wspomnieć, iż w roku 1441 Piotr Smolicki, posiadając prawo patronatu do kościoła św. Marcina w Zarszynie w ziemi sanockiej i uznając, że jest on słabo uposażony, nadał tej świątyni (według tradycji erygowanej jeszcze przez jego poprzedników) łąn frankoński położony na Przedmieściu oraz pół łąnu za miastem Zarszyn, Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej...*, cz. 3, s. 267.

65 Smolicki przeżył królową ledwie o dwa lata, zmarł bowiem na przełomie roku 1463–1464, por. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej...*, s. 163, 175–177.

66 AGZ, t. II, nr 3244.

67 Brykowski, *Drewniana architektura kościelna...*, s. 220.

68 Humniska, wieś szlachecka, pozostaje w posiadaniu Jerzego Humnickiego (podkomorzego przemyskiego a następnie kasztelana sanockiego) od roku 1436 do 1473, por. Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej...*, cz. 1, s. 156–157.

69 W roku 1453 Henryk Kamieniecki zastawił Piotrowi Smolickiemu i Jerzemu z Humnisk (na kwotę 276 zł) posiadane przez siebie wsie Kombornię i Jabłonicę, AGZ t. II, nr 3127, 3128; Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej...*, cz. 2, s. 19.

70 *Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka)*. *Spisy*, oprac. K. Przyboś, t. 3, z. 1. Wrocław 1987, nr 2247, 2248.

fundacja kościoła (potwierdzona obecnie metodą dendrochronologiczną), podobnie jak kościoła w Targowiskach, nastąpiła w roku śmierci królowej.

Fundacją rycerską mógł być również drewniany kościół w Miejscu, wsi królewskiej opodal Krosna (obecnie Miejsce Piastowe), pozostającej w wieku XV w zastawie i władaniu rodziny Kobylańskich herbu Grzymała. Wiedzę o tej świątyni oraz jej formach architektonicznych czerpiemy obecnie jedynie na podstawie dość wiarygodnego rysunku z roku 1832, zachowanego w księdze parafialnej w Miejscu⁷¹. Rysunek ten podpisany jako: *Miejsce 1832 Ecclesia parochialis*, ukazuje sylwetę kościoła od strony zachodniej, z nowszą wieżą izbicową na pierwszym planie, korpusem nawowym wyposażonym w wyraźnie widoczne osobne daszki pulpitarne nad zaskrzynieniami oraz podcienia obiegające świątynię wokoło. Na podstawie tego źródła ikonograficznego można sądzić, iż kościół, który przetrwał w Miejscu do końca wieku XIX, reprezentował jeszcze klasyczny, późnośredniowieczny typ wieżbowo-zaskrzynieniowy. Czas jego powstania można zatem z powodzeniem odnosić do połowy lub początków 2. połowy XV wieku.

Pośród potencjalnych fundatorów świątyni w Miejscu wymienić należy Jana Grzymałę – burgrabiego krakowskiego i podkomorzego sanockiego⁷², osobę – jak się zdaje – z bliskiego otoczenia królowej Zofii, lub Jakuba z Kobylan herbu Grzymała – dworzanina królowej Zofii. Jakub był synem Przecława z Kobylan i Małgorzaty z Rogowa – siostry Jana Hinczy z Rogowa, jednego z najbardziej zaufanych ludzi królowej Zofii. To właśnie dzięki swemu szwagrowi Jakub został dworzaninem królowej. W okresie bezkrólewia, po śmierci króla Władysława Warneńczyka, Jakub Kobylański zaczyna systematycznie pojawiać się w otoczeniu władczyni, świadcząc często na wystawianych przez nią dokumentach. Kobylański zmarł bezpotomnie w roku 1454⁷³.

Jeżeli kościół w Miejscu został wzniesiony po roku 1454 (co jest oczywiście możliwe), za jego fundacją mógł stać Jan, rodzony brat Jakuba z Kobylan, który odziedziczył po nim cały majątek i dobra ziemskie, a także zajął się skutecznie powiększaniem swoich licznych posiadłości, zwłaszcza królewskich, takich między innymi jak: Sanoczek, Stróże Wielkie i Małe, Rogi, Lubatowa, Łężany i oczywiście Miejsce⁷⁴.

71 Za odnalezienie i wskazanie mi tego rysunku przed kilku laty wdzięczność winien jestem koledze Markowi Klarze.

72 W roku 1441 Jan Grzymała posiadał dwór w Miejscu, Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej...*, cz. 2, s. 140–141.

73 A. Kamiński, *Kobylański (Kobyleński) Jakub z Kobylan h. Grzymała (zm. 1454)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967–1968, s. 161–162; J. Kurtyka, *Kobylany*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziemi krakowskiej*, cz. 2, z. 2, Kraków 1993, s. 654; B. Czwojdrak, *Rogowscy herbu Działosza – podskarbiowie królewscy. Studium z dziejów możnowładztwa w drugiej połowie XIV i XV wieku*, Kraków 2002, s. 194–195; taż sama, *Zofia Holszańska...*, s. 104, 132.

74 F. Kiryk, *Kobylański (Kobyleński) z Kobylan Jan h. Grzymała (zm. 1471)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967–1968, s. 162–163.

Podsumowanie

Zachowane do dziś na terenie południowej Małopolski, w liczbie zaledwie kilkunastu przykładów, kościoły drewniane konstrukcji zrębowej z połowy i 2. połowy XV stulecia, uznać należy na gruncie historii architektury za zjawisko całkowicie elitarne. Budowle tego typu wznoszone były zwłaszcza w miastach i wsiach lokowanych na prawie niemieckim, zasiedlonych w głównej mierze osadnikami niemieckimi. Konstatacja powyższa wskazuje, że nowatorskie rozwiązania konstrukcyjne (zwłaszcza tzw. system więźbowo-zaskrzynieniowy, z rozbudowaną ramą usztywnienia wzdłużnego zlokalizowaną w obrębie storczykowej więźby dachowej), które pozwoliły nielicznym budowlom przetrwać do czasów nam współczesnych, mogły być cywilizacyjnym i technologicznym importem z niemieckojęzycznych obszarów zachodniej Europy.

Aktualny stan zaawansowania badań nad drewnianą architekturą kościelną epoki późnego średniowiecza w południowej i południowo-wschodniej Małopolsce, zwłaszcza w Kotlinie Krośnieńskiej i dolinie rzeki Stobnicy, pozwala na doprecyzowanie chronologii czasu powstania większości budowli, wskazania w wielu przypadkach warsztatów budowlanych odpowiedzialnych za konkretne realizacje, w końcu zaś – co bardzo ważne – powiązania poszczególnych fundacji kościelnych z działalnością konkretnych osób i instytucji, w tym dworu królewskiego, kurii biskupiej w Przemyślu oraz kluczowych przedstawicieli rycerstwa ziemi sanockiej.

Fundacja kościoła, poprzedzona – często długotrwałym – procesem uposażenia samej parafii, była przedsięwzięciem kosztownym, wymagającym za każdym razem posiadania znacznych zasobów finansowych, a zwłaszcza leśnych, pozwalających na pozyskanie wyborowego materiału budowlanego (na terenie Małopolski było nim niemal wyłącznie drewno jodłowe, w strefie podwalin uzupełniane najczęściej dębiną).

Funkcjonujące w nauce przekonanie, że małopolskie kościoły drewniane były budowane wyłącznie przez profesjonalne warsztaty budowlane, funkcjonujące wyłącznie w ramach miejskich organizacji cechowych, wymaga obecnie weryfikacji. Obok bogatych fundacji królewskich, biskupich i rycerskich, realizowanych przez wyspecjalizowane warsztaty miejskie i wykorzystujące zasoby doborowego budulca, w okresie późnego średniowiecza funkcjonował równoległe również nurt nieprofesjonalnego budownictwa sakralnego, w którym stosowano proste rozwiązania technologiczne i konstrukcyjne oraz sięgano po materiał znacznie niższej jakości. Z tych właśnie powodów średniowieczne kościoły tego nieprofesjonalnego nurtu, w swej znakomitej większości nie dotrwały nawet do epoki nowożytnej.

Do czasów nam współczesnych przetrwała jedynie reprezentatywna grupa kościołów, wzniesionych przez wyspecjalizowane warsztaty budowlane, wykorzystujące nowinki technologiczne i najwyższej jakości budulec. Z tych właśnie względów obecny stan zachowania średniowiecznej architektury sakralnej z epoki późnego średniowiecza skutecznie zaciemnia pierwotny obraz tego zjawiska, również w jego wymiarze statystycznym.

Budowa kościoła drewnianego, przynajmniej od połowy wieku XV, wymagała sprowadzenia wykwalifikowanego warsztatu budowlanego (ciesielskiego), którego

zadaniem było opracowanie budulca i wzniesienie od podstaw, najczęściej w ciągu jednego sezonu budowlanego, nowej budowli sakralnej. Zupełny brak świątyń drewnianych z wcześniejszej fazy późnego średniowiecza, zwłaszcza XIV i początków XV wieku, skłania do przypuszczeń, iż musiały to być na ogół świątynie niewielkich rozmiarów, wznoszone na ogół jeszcze przez nieprofesjonalne warsztaty. Konstrukcje te nie wytrzymały próby czasu, stąd na ogół zaledwie w ciągu dwóch kolejnych stuleci zostały zastąpione budowlami bardziej trwałymi. Sytuacja ta silnie rzutuje dziś na zagadnienia z zakresu geografii artystycznej. Na terenie ziemi sanockiej, gdzie główna fala osadnicza miała miejsce dopiero w połowie i 2. połowie wieku XIV, zachowała się dość zwarta grupa świątyń drewnianych z połowy i 2. połowy XV stulecia. Przynajmniej część z nich rozpatrywana może być dziś w kategoriach pierwszych, najstarszych świątyń wzniesionych na terenie tych miejscowości.

Istnieje szereg przesłanek świadczących, iż dynamiczna akcja budowlana w zakresie drewnianej architektury kościelnej w zachodniej części ziemi sanockiej, podjęta szczególnie w piątej i szóstej dekadzie wieku XV, mogła być inspirowana przez rezydującą w Sanoku królową Zofię Holszańską. Nie jest chyba przypadkiem, iż wśród potencjalnych fundatorów świątyń z tego czasu wskazać można głównie osoby z bliskiego otoczenia tej monarchini, przede wszystkim biskupa przemyskiego Piotra Chrzastowskiego oraz powiązanych z królową, licznymi więzami zależności, przedstawicieli zamożnego rycerstwa, sprawujących w ziemi sanockiej urzędy ziemskie. Być może kluczową rolę w tych fundacjach architektonicznych odgrywał ówczesny starosta sanocki Mikołaj Pieniążek z Witowic. To on mógł być wykonawcą woli królowej i najważniejszym pośrednikiem między monarchią a rycerstwem w jej sanockich dobrach oprawnych. W działaniach tych królową i starostę sanockiego wspierali bowiem z pewnością przedstawiciele zamożnego rycerstwa ziemi sanockiej, tacy jak: Piotr Smolicki, Henryk Kamienicki, Jerzy Humnicki oraz być może także Jakub lub Jan z Kobylan.

Jaki był rzeczywisty udział królowej w tych przedsięwzięciach, nie sposób dziś udowodnić. Spostrzeżenie o ewentualnej roli sanockiego dworu królowej w inspirowaniu i zainicjowaniu akcji budowlanej w zakresie drewnianej architektury sakralnej na terenie ziemi sanockiej, sformułowane w tym miejscu po raz pierwszy, wydaje się jednak dość zasadne, choć z pewnością wymagać będzie w przyszłości jeszcze dalszych badań.

Wykaz źródeł bibliograficznych

Materiały niepublikowane

APWUOZ Krosno – Archiwum Podkarpackiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu – Delegatury w Krośnie

Krapiec M., Szychowska-Krapiec E., *Wyniki analizy dendrochronologicznej drewna z kościoła p.w. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii i św. Michała Archanioła w Haczowie*, mps, Kraków 1998.

Krąpiec M., *Dendrochronologiczne datowanie drewna z kościoła św. Mikołaja w Domaradzu*, mps, Kraków 2018.

Krąpiec M., *Wyniki badań dendrochronologicznych drewna z kościoła p.w. św. Bartłomieja w Rogach*, mps, Kraków 2023.

Ważny T., *Wyniki badań dendrochronologicznych drewna z kościoła św. Stanisława w Humni-
skach*, mps Toruń 2002.

Wydawnictwa źródłowe

*Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyń-
skiego we Lwowie*, wyd. O. Pietruski, X. Liske, t. 11, Lwów 1886.

Prace drukowane

Brykowski R., 1981, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku*, Wrocław-War-
szawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Buczkowski K., 1958, *Dawne szkła artystyczne w Polsce*, Kraków.

Buczkowski K., Skórczewski W., 1936, *Dawne szkło polskie malowane*, „Arkady”, Warszawa.

Czuba M., 1996, *Drewniany kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych w Bliznem. Uratowane
dziedzictwo*, Rzeszów.

Czuba M., 1999, *Średniowieczne kościoły drewniane ziemi sanockiej*, „Teki Krakowskie”, t. 9,
s. 19–28.

Czwojdrak B., 2002, *Rogowscy herbu Działosza – podskarbiowie królewscy. Studium z dziejów
możliwości w drugiej połowie XIV i XV wieku*, Kraków.

Czwojdrak B., 2006, *Jan Hincza z Rogowa – rycerz królowej Zofii*, [w:] *Faworyci i opozycjoniści.
Król a elita polityczna Rzeczypospolitej XV–XVIII wieku*, pod red. M. Markiewicza, Kraków,
s. 61–66.

Czwojdrak B., 2006, *Królowa Zofia Holszańska a biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki – konflikt,
współpraca czy rywalizacja*, [w:] *Zbigniewa Oleśnicki. Książę Kościoła i mąż stanu*, pod red. F.
Kiryka i Z. Nogi, Kraków, s. 143–155.

Czwojdrak B., 2009, *Miłość i polityka w kręgach dworu królewskiego – królowa Zofia Holszańska
i jej rycerze*, [w:] *Miłość w czasach dawnych*, pod red. B. Możejko i A. Paner, Gdańsk, s. 121–129.

Czwojdrak B., 2010, *Z badań nad dworem królowej Zofii Holszańskiej*, „Średniowiecze Polskie
i Powszechnie”, t. 2, pod red. J. Sperki i B. Czwojdrak, Katowice, s. 157–179.;

Czwojdrak B., 2012, *Czy istniało stronnictwo królowej Zofii Holszańskiej*, „Średniowiecze Polskie
i Powszechnie”, t. 4, pod red. J. Sperki i B. Czwojdrak, Katowice, s. 251–264.

Czwojdrak B., 2012, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej
Polsce*, Warszawa.

Fałkowski W., 2006, *Polsko-litewskiej negocjacje w 1446 roku*, [w:] *Ecclesia – kultura – potestas.
Studia z dziejów kultury i społeczeństwa*, pod red. P. Krasa, Kraków, s. 265–476.

Fastnacht A., 1990, *Sanok. Materiały do dziejów miasta do XVII w.*, oprac. F. Kiryck, Brzozów.

Fastnacht A., 1991, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, cz. 1,
Brzozów.

- Fastnacht A., 1998, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, cz. 2, Brzozów-Wzdów-Rzeszów.
- Fastnacht A., 2002, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, cz. 3, Kraków.
- Finkel L., 1904, *Królowa Zofia Holszańska*, „Sprawozdania Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. 9, s. 6–8.
- Kalinowski L., 1994, *Średniowieczne witraże na wschodnich ziemiach Polski*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 42.
- Kamiński A., 1968, *Kobylański (Kobyleński) Jakub z Kobylan h. Grzymala (zm. 1454)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 161–162.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce, 1977, t. 1, województwo krośnieńskie, red. E. Śnieżyńska-Stolotowa i F. Stolot, z. 1, *Krosno, Dukla i okolice*, oprac. autorskie E. Śnieżyńska-Stolotowa i F. Stolot, Warszawa.
- Kiryk F., 1968, *Kobylański (Kobyleński) z Kobylan Jan h. Grzymala (zm. 1471)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 162–163.
- Koczerska M., 2010, *Królowa Zofia Holszańska – jej osobowość i rola polityczna*, [w:] *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*, pod red. W. Zawitkowskiej, Rzeszów, s. 76–94.
- Kopera F., Lepszy L., 1916, *Kościół drewniany Galicyi Zachodniej*, Kraków.
- Kornecki M., 1999, *Kościół drewniany w Małopolsce. Zagadnienie uwarunkowań oraz systematyki typów i form architektury (od średniowiecza do XX wieku)*, Kraków.
- Kornecki M., 2000, *Charakterystyka polskich kościołów drewnianych i ich przemian historycznych*, [w:] *Kościół drewniany Małopolski*, Kraków.
- Krąpiec M., 1992, *Skale dendrochronologiczne późnego holocenu południowej i centralnej Polski*, „Geologia”, t. 18, z. 3, s. 37–119.
- Krąpiec M., 2008, *Dendrochronologia. Kalendarz dziejów*, [w:] *Ochrona środowiska, turystyka i dziedzictwo kulturowe Pogórza Dynowskiego. Materiały V Konferencji Naukowo-Technicznej „Błękitny San”*, Jabłonka 24–25 kwietnia 2008, Rzeszów, s. 116–117.
- Kumor B., 1962, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce południowej do końca XVI wieku*, „Prawo Kanoniczne”, nr 3–4, s. 175–231.
- Kumor B., 1962, *Rozwój sieci dekanalnej w południowej części diecezji krakowskiej*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 9, z. 1, s. 77–98.
- Kumor B., 1998, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1, Kraków.
- Kurtyka J., 1993, *Kobylany*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziemi krakowskiej*, cz. 2, z. 2, Kraków, s. 654.
- Kwolek J., 1937, *Chrząstowski Piotr, h. Kościeszka*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków, s. 473–474.
- Kwolek J., 1975, *Początki biskupstwa przemyskiego*, „Nasza Przeszłość”, t. 43.
- Leśniak F., 2005, *Socjotopografia Krosna (1512–1630). Studia i materiały*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Kraków.

- Łopatkiewicz P., 1995, *Fundacje artystyczne Kamienieckich dla kościoła franciszkańskiego w Krośnie. Uwagi na marginesie odkrycia średniowiecznych malowideł ściennych*, „Biblioteka Krośnieńska”, seria zabytki, z. 7, Krosno.
- Łopatkiewicz P., 2001, *Dwa nieznanne zabytki rzeźby drewnianej w kontekście formowania się sieci parafialnej w południowo-wschodniej Małopolsce za ostatnich Piastów*, [w:] *Dzieje Podkarpacia*, t. 5, *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*, Krosno, s. 449–465.
- Łopatkiewicz P., 2007, *Malarstwo w Krośnie w pierwszej połowie XVI wieku*, Krosno.
- Łopatkiewicz P., 2007, *Systemy malarskie kościołów drewnianych w Małopolsce południowo-wschodniej w późnym średniowieczu*, [w:] *Późne średniowiecze w Karpatach polskich*, Krosno, s. 353–382.
- Łopatkiewicz P., 2018, *Problematyka fundatorska drewnianego kościoła w Haczowie w kontekście nowych ustaleń chronologicznych*, [w:] *Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich*, t. 4, *Badania interdyscyplinarne*, red. A. Buka, K. Kollinger i S. Jędrzejewska, Rzeszów, s. 351–369.
- Łopatkiewicz P., 2020, *Zagadnienia związane z fundacją drewnianego kościoła w Haczowie w kontekście najnowszych ustaleń chronologicznych*, „Studia Pigioniana”, nr 3, Karpacka Państwowa Uczelnia w Krośnie, Krosno, s. 187–204.
- Łopatkiewiczowie 2005, *Stanisława Tomkowicza Inwentarz zabytków powiatu krośnieńskiego. Z rękopisów Autora wydali i własnymi komentarzami opatrzyli Piotr i Tadeusz Łopatkiewiczowie*, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków.
- Małczyńska E., 1936, *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronniectw w latach 1422–1434*, Lwów.
- Małkiewiczówna H., 1986, *Die Glasmalerei in Polen der Jagiellonischen Epoche*, [w:] *Polen im Zeitalter der Jagiellonen 1386–1572*, Schallaburg, 8. Mai – 2. November 1986, Wien.
- Niemczyk K., 2016, *Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535/1536 roku*, Katowice.
- Rąb J., 1985, *Kościelne Kościelne dzieje Brzozowa*, [w:] *Chwalcie z nami Panią Świata. Z dziejów Kościoła na ziemi brzozowskiej*, Kraków.
- Sarna W., 1898, *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym*, Przemyśl.
- Sarna W., 1903, *Biskupi przemyscy obrządku łacińskiego*, cz. 1, 1375–1624, Przemyśl.
- Sikora F., 1980, *Pieniążek Mikołaj z Witowic*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 104.
- Sikora F., 2000, *Uroczystości koronacyjne królowej Zofii w 1424 r.*, [w:] *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, pod red. S. Byliny, R. Kiersnowskiego, S. K. Kuczyńskiego, H. Samsonowicza, J. Szymańskiego, H. Zaremskiej, Warszawa, s. 161–170.
- Sucheni-Grabowska A., 1992, *Królowe a następstwo tronu: Zofia, Bona, Ludwika Maria*, [w:] *Historia i archiwistyka*, Toruń-Warszawa, s. 53–64.
- Trawka R., 2005, *Kmitowie. Studium kariery politycznej w późnośredniowiecznej Polsce*, Kraków.

Urzednicy województwa ruskiego XIV-XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy, oprac. K. Przyboś, t. 3, z. 1. Wrocław 1987.

Ważny T., 2001, *Dendrochronologia obiektów zabytkowych w Polsce*, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.

Witusik A., 1987, *Młoda królowa i stary król, [w:] Od Zawiszy do Tarnowskiego. Szkice z dziejów epoki jagiellońskiej*, pod red. M. Podgórskiego i A. Witusik, Lublin, s. 64–71.

Wyrozumski J., 1972, *Rozwój życia miejskiego do połowy XVI w., [w:] Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 1, pod red. J. Garbacika, Kraków, s. 85–117.

STRESZCZENIE

Królowa Zofia Holszańska a drewniana architektura kościelna połowy XV wieku w ziemi sanockiej. Studium w sześćsetną rocznicę koronacji monarchini

Częste pobyty królowej Zofii Holszańskiej w Sanoku, szczególnie po śmierci Władysława Jagiełły (zwłaszcza w latach 1435–1461), zaowocowały nawiązaniem dość bliskich kontaktów ze szlachtą ziemi sanockiej. Wielu przedstawicieli średniej szlachty pojawia się w otoczeniu monarchini na zamku sanockim, udziela jej pożyczek finansowych, czyni starania o nadania i urzędy ziemskie.

Głównym celem artykułu stała się próba wykazania, że dynamiczna akcja budowlana w zakresie drewnianej architektury kościelnej w zachodniej części ziemi sanockiej, podjęta zwłaszcza w piątej i szóstej dekadzie wieku XV, mogła być inspirowana przez rezydującą w tym czasie w Sanoku królową Zofię Holszańską. Pośród fundatorów świątyń z tego czasu wskazać można głównie osoby z bliskiego otoczenia tej monarchini, przede wszystkim biskupa przemyskiego Piotra Chrzastowskiego oraz powiązanych z królową licznymi więzami zależności przedstawicieli zamożnego rycerstwa, sprawujących w ziemi sanockiej urzędy ziemskie. Być może kluczową rolę w tych fundacjach architektonicznych odgrywał ówczesny starosta sanocki Mikołaj Pieniążek z Witowic. W działaniach tych wspierali królową przedstawiciele zamożnego rycerstwa ziemi sanockiej, tacy jak: Piotr Smolicki, Henryk Kamieniecki, Jerzy Humnicki oraz bracia Jakub i Jan z Kobyłan.

Jaki był rzeczywisty udział królowej w tych przedsięwzięciach – nie sposób dziś udowodnić. Jednak spostrzeżenie o roli sanockiego dworu królowej w inspirowaniu i zainicjowaniu akcji budowlanej w zakresie drewnianej architektury sakralnej na terenie ziemi sanockiej, sformułowane na tym miejscu po raz pierwszy, wydaje się być dość zasadne, choć z pewnością wymagać będzie w przyszłości jeszcze dalszych badań.

SŁOWA KLUCZOWE

Zofia Holszańska, drewniana architektura kościelna, ziemia sanocka, Domaradz, Haczów, Humniska, Krosno, Odrzykoń, Równe, Sanok, Targowiska, Mikołaj Pieniążek, Piotr Smolicki, Henryk Kamieniecki

ABSTRACT

Queen Sophia of Halshany and Wooden Church Architecture of the mid-15th Century in the Sanok Region. A Study on the Six Hundredth Anniversary of the Monarch's Coronation

Frequent stays of Queen Sophia of Halshany in Sanok, especially after the death of Władysław Jagiełło (in particular in the years 1435–1461), resulted in the establishment of quite close contacts with the nobility of the Sanok area. Many representatives of the middle nobility appeared in the surroundings of the monarch at the Sanok castle, gave her financial loans, made efforts to obtain land grants and offices.

The main aim of the article became an attempt to demonstrate that the dynamic building action in the field of wooden church architecture in the western part of the Sanok area, undertaken especially in the fifth and sixth decades of the 15th century, may have been inspired by Queen Sophia of Halshany residing in Sanok at that time. Among the founders of churches from that period, we can indicate mainly people from the close environment of the monarch, above all the Bishop of Przemyśl, Piotr Chrząstowski, and representatives of the wealthy knighthood, connected with the queen by numerous ties of dependence, holding land offices in the Sanok area. Perhaps a key role in these architectural foundations was played by Mikołaj Pieniążek of Witowice, the then staroste of Sanok. The Queen was also supported in these activities by representatives of the wealthy knights of the Sanok area, such as: Piotr Smolicki, Henryk Kamieniecki, Jerzy Humnicki and the brothers Jakub and Jan of Kobylany.

It is impossible to prove today what the Queen's actual participation in these undertakings was. However, the observation about the role of the Sanok court of the queen in inspiring and initiating the building action in the field of wooden sacred architecture in the Sanok area, formulated here for the first time, seems nevertheless quite valid, although it will certainly require further research in the future.

KEY WORDS

Sophia of Halshany, wooden church architecture, Sanok region, Domaradz, Haczów, Humniska, Krosno, Odrzykoń, Równe, Sanok, Targowiska, Mikołaj Pieniążek, Piotr Smolicki, Henryk Kamieniecki